

Stručni rad
UDK 369.1(438)

ISTORIJSKE POUKE SOCIJALNOG POKRETA U POLJSKOJ 1980—1981.

Zagorka Golubović

Institut društvenih nauka, Beograd

S A Ž E T A K

Autoričina namjera nije bila vrednovanje uspješnosti ili neuspjeha pokreta »Solidarnosti« u Poljskoj, temeljena uvjerenjem da je na sudionicima samima da to učine; umjesto toga, autorica pokušava formulirati izvjesne povijesne pouke na temelju tih iskustava, imajući u vidu suvremene društvene pokrete i njihove strategije. Sažimajući te povijesne pouke, autorica ističe slijedeće: (1) demistifikaciju iluzije o mogućim reformama odozgo, uz paralelno rekonstruiranje »realnog socijalizma« iznutra, suprotstavljajući mu novu strategiju »alternativnog društva« ili »društvene samoorganizacije«; (2) razaranje mita o hegemoniji jedne klase (diktatura proletarijata) kao mogućeg puta emancipacije, suprotstavljajući zahtjeva za stvaranjem masovnog društvenog pokreta kao »povijesnog subjekta« rekonstruiranja društva; (3) elitistički koncept radničkog pokreta je osporen, i umjesto toga nastaje masovna organizacija emancipiranih subjekata; (4) napušta se jednostrani koncept političke revolucije i zamjenjuje širim konceptom socijalne i kulturne revolucije, to jest, fokus se premiješta s mijenjanja prvenstveno strukture moći na duboke promjene u čitavom načinu života i komuniciranja; (5) mijenjanje taktike, koje rezultira iz nove strategije nazvane »novim evolucionizmom«, usmjerava pokret na pravno djelovanje utemeljeno na demokratskom komuniciranju, protivno nasilju i militarizaciji pokreta. Iz takve perspektive, poljski socijalni pokret otvorio je nove horizonte društvene renesanse, koji transcendiraju i granice građanskog reformizma, i revolucionarnih pokreta dosad orijentiranih isključivo na političke revolucije.

1.

U osamdesetim godinama činilo se da je proces destalinizacije u istočno evropskim zemljama konačno potisnut i da su iscrpene mogućnosti prome-

ne poretka koji se naziva »realni socijalizam«. Avgustovski događaji u Poljskoj, međutim, ponovo su probudili nadu u mogućnost preobražaja istočnoevropskih društava pod pritiskom socijalnih pokreta, u pravcu njihove emancipacije i humanizacije¹. I doista, socijalni pokret koji se konstituisao u jesen 1980. godine, a začet mnogo ranije i nastao iz istorijskog iskustva što započinje u Poljskoj mjeseca oktobra 1956. godine, predstavljao je originalnu istorijsku pojavu revolucionarnog buđenja svesti svih društvenih slojeva, što se manifestovalo optimalnim aktivizmom i stvaralaštvom. Osporavajući autoritarni koncept društvenog razvoja, poljski socijalni pokret uneo je novo značenje u shvatanje društvenog preobražaja, karakterišući ga kao pokret za »samo-organizaciju društva«.

Onaj tko je imao prilike da boravi u Poljskoj između avgusta 1980. i decembra 1981. godine nije se mogao oteti utisku da je ono što se tamo događalo za tih petnaest meseci bio klasičan liberterski obrazac kako se »pravi istorija«, jer je svesno opredelenje za pokret i lični angažman, entuzijazam i ispoljavanje lične odgovornosti za svaki čin, predstavljalo suštinski novu dimenziju masovnog pokreta. Baza je postala središte i nosilac pokreta, suprotno predstavi o »masi« koja može biti samo elementarno pogonsko gorivo revolucije, budući da je sama lišena samosvesti o ciljevima pokreta i mogućnostima za njihovo ostvarenje, te se, stoga, samosvest mora unositi spolja a ciljevi doktrinarno postaviti, da bi se artikulisala akcija amorfnе mase. S izuzetkom populističkih i anarhističkih pokreta, svi dosadašnji radnički pokreti su, u suštini, bili elitistički jer se nisu zasnivali na ideji samoemancipacije svih individualnih učesnika u pokretu, već su se temeljili na pojmu »mase« ili »klase« što čine prevashodno materijalnu snagu pokreta, kojem je potrebna posebna duhovna snaga, u vidu partije kao avangarde ili intelektualne elite.

Poljski pokret »Solidarnost«, koji su pokrenuli radnici i u kojem su činili izrazitu većinu, predstavlja nešto sasvim novo u istoriji XX veka. O tome je Andrzej Wajda, poljski režiser koji je snimio čuveni antistalinistički film »Covek od mramora« (a u toku avgustovskih događaja i drugi, »Covek od gvožđa«), u odgovoru na pitanje Walese: »Zašto je došao tako kasno u Gdanjsk?« — rekao sledeće:²

»U svesti jednog intelektualca, kao što sam ja, duboko je ukorenjena ideja da su svi važni pokreti, sve inicijative koje su se ticale problema zemlje bile inspirisane od strane inteligencije, od strane ljudi koji znaju kuda idemo, mi i naša zemlja. A ovo što se događalo u Gdanjsku bilo je za nas potpuno iznenađenje. Rodio se jedan potpuno novi stupanj vrednosti. Odmah smo osetili da je to bio autentičan pokret i nismo bili sigurni možemo li biti partneri s visine. Ali takođe, mislio sam da nije momenat za oklevanje, da nije važno da li će nas radnici prihvatiti, ili ne, ali da smo im potrebni«.

1) Ja bih takav pokret okarakterisala kao pokret koji se rukovodi idejama liberterskog socijalizma, ali ću na ovom mestu umesto upotrebe tog termina govoriti opisno, s obzirom na rezerve koje je izrazio poljski pokret zbog ambivalentnosti termina »socijalizam«, kao i zbog činjenice da se socijalizmom naziva i poredak, koji socijalni pokret u Poljskoj hoće da izmeni.

2) Vid. »La Solidarité«, u *Gdanjsk, la mémoire ouvrière 1970—1980*, Récits recueillis par Jean-Yves Potel, Francois Maspero, Paris, 1982, str. 208.

Ovo što je izrazio Wajda na samom početku pokreta postao je temeljni princip: stvaranje nove vrste jedinstva između intelektualaca i raništva³, pre svega, mada se »Solidarnost« ne može svesti ni na jedan pojedinačno uzet društveni sloj i, stoga se ne može bez ostatka klasifikovati ni u jednu kategoriju dosada poznatih socijalnih pokreta. Ali, kada je u pitanju radništvo, socijalni pokret u Poljskoj pokazuje da ono ponovo stupa na istorijsku scenu kao značajan činilac — i da još nije došlo vreme da se kaže: »Adieux au proletariat!« — rušeći mit o nesposobnosti radničke klase da dođe do vlastite samosvesti, potpomognut Lenjinovim shvatanjem iz »Šta da se radi«, o isključivo sindikalističkoj usmerenosti radnika i njihovoj nesposobnosti da iniciraju socijalne revolucionarne promene, iz čega je izveden zaključak o nužnosti elitističkog jezgra u masovnom radničkom pokretu.

Rođena je i ideja o nužnosti jedinstva pokreta i njegovog vlastitog osmišljavanja u samoj akciji. I iz tih razloga o poljskom pokretu »Solidarnost« teško se može govoriti u smislu nekog novog »modela« koji bi zamenio stari. Adam Michnik smatra da takvo shvatanje pokreta »spada u arsenal starog i neupotrebljivog gledanja na socijalne pokrete i revoluciju«⁴, budući da spontanost pokreta i osmišljavanje promena moraju ići zajedno; inače ako se unapred, doktrinarno, formulišu ciljevi, u smislu modela ili prihvaćene ideologije, ukida se spontanost i dovodi u pitanje karakter pokreta. Michnik je naglasio da je to i najteže pitanje koje će pokret morati da reši jer ne postoji odgovarajuće istorijsko iskustvo, ali dok se odgovor ne pronađe, prednost se mora dati spontanosti i punom razmahu slobodne inicijative, upravo zato što dosadašnje istorijsko iskustvo upozorava, da su se na toj tački lomili svi dosadašnji socijalni pokreti, postajući plen pobjedničkih klasa.

Dalekovida poruka koju je 1978. godine zapisao Nicos Poulantzas svedoči da je između Michnikove zamisli demokratskog društva i demokratskog socijalizma, kako ga je shvatao Poluantzas, razlika pretežno terminološke prirode:

»Problem više nije u tome da se konstituiranju 'modeli' u bilo kojem smislu. Budući da je riječ samo o naznaci smjerova koje treba slijediti, izvlačenjem lekcija iz prošlosti, ukratko, o zamkama koje treba izbjeći ako ne želimo dospjeti do poznatih situacija...«⁵

Drugim rečima, mora se prevazići sama ideja o »modelima«, kao apriornoj konceptualizaciji programa akcije pokreta; obratno, sam pokret mora neprestano vršiti artikulaciju i konceptualizaciju vlastitih ciljeva, koji ako se pretvore u dogme što ne podležu verifikaciji — iz perspektive razvoja potreba i saznanja o širim horizontima mogućnosti — zarobljavaju pokret u vlastite granice i umesto živog pokreta, vazda u budućnost okrenutog, završava se u doktrinarstvu i sterilnosti.

3) Nov način povezivanja intelektualaca i radništva počeo je, u stvari, već posle događaja 1976. godine sa stvaranjem KOR-a, koji su osnovali intelektualci nudeći svoje znanje i usluge radi zaštite radnika i odbrane njihovih prava u borbi s birokratskim aparatom vlasti. Otada je uspostavljen most za novu vrstu zajedništva, koje napušta elitistički koncept uloge intelektualaca u revoluciji.

4) Iz razgovora koji je autor ovog članka vodio s Adamom Michnikom 9. V 1981. godine u Varšavi.

5) N. Poulantzas, **Država, vlast, socijalizam**, Globus, Zagreb, 1981, str. 261.

Upotrebljavajući Marxov termin može se reći, da se ovde, prvi put u istoriji, »istorijski praxis« pokušao suprotstaviti usko shvaćenoj političkoj revoluciji, pokazujući na delu aktualnu snagu društva koje se oslobađa. Ceo svet je s napregnutom pažnjom pratio »poljski eksperiment«, jer se na tlu Poljske događalo nešto, dotle neviđeno ni u jednoj formi demokratije, naime, pokret društva kao celine za vlastitu emancipaciju. A upotrebljavajući terminologiju Agnes Heller, može se reći, potvrdilo se da jednom kada ljudi dođu do svesti o svojim »radikalnim potrebama«, one postaju primarna motivacija njihovog življenja i delanja (to dokazuje dostojanstveno podnošenje najveće oskudice, koja nije umanjila intenzitet angažovanja članova »Solidarnosti« u svakodnevnoj borbi za društvenu obnovu).

Međutim, pitanje koje razmatramo mora se postaviti u specifični istorijski kontekst, takozvanih »geopolitičkih uslova«, koji su odredili, pre svega, granice pokreta. Ali, u ovom slučaju poljski socijalni pokret je pobio strogo determinističko stajalište, koje dokazuje tezu da su i same mogućnosti date i da je zadatak socijalnih pokreta da ih samo realizuju. Kada bi to stajalište bilo tačno, pokret »Solidarnost« ne bi uopšte nastao, jer je iz determinističke perspektive još u leto 1980. godine izgledalo da ne postoje nikakve mogućnosti za stvaranje jednog masovnog nezavisnog pokreta u krilu »realnog socijalizma«. Međutim, lekcija koju su Poljaci učili na vlastitom iskustvu borbe protiv totalitarne vlasti, pokazala je da se svaki put, iako su pokušaji u celini bili neuspeli, otvarao prostor za nezavisno delanje i stvarale nove mogućnosti za emancipaciju koje bi bez pokreta ostale zapretene.

Analizirajući istoriju otpora radnika i intelektualaca u Poljskoj, Leszek Kolakowski je ukazao na činjenicu da je stalni otpor postupno ograničavao birokratsku moć i destabilizovao totalitarnu vlast, što je pružalo nove mogućnosti otpora, budući da je društvo došlo do samosvesti, da je nužno sprečiti da se ostvari Orwellovski model⁶. Taj proces »istorijskog kolektivnog učenja« na vlastitom iskustvu otpora, bio je neodvojiv od »istorijskog praxisa« jer je kolektivno učenje samo jedan vid kolektivne akcije, konstatuje Zygmunt Bauman⁷. Ali, kombinujući saznanja iz vlastitog iskustva s iskustvima drugih pokreta otpora (pre svega u Čehoslovačkoj 1968. godine), Poljaci su naučili da se postojeći politički sistem u »realnom socijalizmu« ne može reformisati snagama unutar tog sistema, već samo spolja, od strane novooslobođenih snaga koje ne sačinjavaju deo sistema, te da zahtev za unutarpartijskom demokratijom ne može zameniti zahtev za demokratizacijom društva kao celine.

U uslovima postojanja granice što se ne sme prekoračiti zahvaljujući »sovjetskom okruženju«, koje je danas postalo veća prepreka za emancipatorske pokrete nego kapitalističko okruženje, mora se priznati velika mudrost pokreta »Solidarnost«, koji je uspeo u tim uslovima da razvije optimalnu emancipatorsku energiju da natera režim da toleriše nezaboravnih petnaest meseci slobode. U toj vatri istinskog stvaranja, iako pod veoma ograničenim uslovima, socijalni pokret u Poljskoj je morao učiti lekciju o no-

6) L. Kolakowski, »Sur l'espoir et le désespoir«, u Z. Erard i G. M. Zygiere (eds), *La Pologne: une société en décadence*, François Maspero, Paris, 1978, str. 87.

7) Z. Bauman, »On the Maturation of Socialism«, Telos, Special Issue: Poland and the Future of Socialism, no. 47, 1981, str. 50.

vom tipu ponašanja u protivrečnim uslovima, koji nastaju u situaciji kada je vlast izgubila legitimnost, a pokret ne može težiti ukidanju te vlasti⁸. Zato je jedina realna taktika bila linija kompromisa ili »ograničena revolucija«. Međutim, ovaj specifični splet okolnosti dovešće i do saznanja o nužnosti promene i same strategije revolucionarnog pokreta, tj. da je neophodno premestiti težište na šire i dublje promene u načinu života umesto na pitanje vlasti, što diktira da se u prvi plan stave ciljevi socijalne i kulturne revolucije, nasuprot ciljevima usko shvaćene političke revolucije kojima su se rukovodili svi dosadašnji radnički pokreti.

No, usprkos tome, ili možda zahvaljujući tome, ono što je u Poljskoj postignuto za nešto više od godinu dana, proizvelo je doista revolucionarne, kvalitativne promene; poljsko je društvo 1981. godine bilo »kvalitativno različito, iako ne radikalno izmenjeno u pogledu političke strukture, ali značajno ograničavajući apsolutnu dominaciju državopartijskog aparata. Politički sistem iz tog perioda mogao bi se najkraće opisati kao održavanje formalne strukture moći bez legitimnosti i stvarne moći, koja je, međutim, koegzistirala s masovnim nezavisnim pokretom, koji je predstavljao stvarnu društvenu snagu u svim institucijama, od preduzeća do sredstava masovnih komunikacija, ali nije imao formalnu moć da proizvede promene i u samom aparatu vlasti.

U toj, u ovom momentu nepremostivoj protivrečnosti, treba tražiti uzroke poznatog kraja jedinstvenog pokreta »društva protiv države« koji je završio vojnim udarom 13. decembra 1981. godine. Kakvu će narednu lekciju Poljaci izvući iz toga ostaje da vidimo, ali da se proces kolektivnog učenja nastavlja dokazuju kako poruke, što ih zatočeni aktivisti »Solidarnosti« šalju u svet, tako i ilegalno štampani leci i bilteni, u kojima se kritički preispituju preostale iluzije (Michnik priznaje da je »Solidarnost« bila iznenađena vojnim udarom jer se nije verovalo da će poljska vojska odigrati takvu ulogu⁹). To ne znači, međutim, da je »Solidarnost« u tim okolnostima mogla izbeći ili sprečiti vojni udar, bilo većom spremnošću za popuštanje pre ili otvorenom pobunom posle zavođenja ratnog stanja¹⁰, jer, i u jednom i u drugom slučaju pokret bi se morao odreći nekih fundamentalnih principa koji su mu omogućili da postane masovni pokret. Reč je o načelu stvaranja uslova za »samo-organizovanje društva«, a ne prosto o sindikalističkom pokretu, koji se pogađa s državom kao glavnim poslodavcem, oko nadnica i uslova privređivanja. Iz tih razloga taktika kompromisa imala je svoje granice: nije se moglo pristati na kompromis s državom s pozicije sile, koja arbitrarno određuje i nameće uslove sporazumevanja, već se moralo braniti načelo partnerstva. A upravo je to načelo bilo neprihvatljivo za birokratski sistem dominacije.

8) A. Michnik, »What we Want to Do, and what we Can do?«, Telos, Isto. str. 71.

9) A. Michnik, »Svi smo mi taoci«, Književna reč, 10—25 april, 1982, br. 186—187.

10) Zbigniew Bujak, predsednik »Solidarnosti« za oblast Mazowsze, koji deluje iz ilegalnosti, odgovara na to pitanje negativno, smatrajući da se tragedija nastala vojnim udarom nije mogla izbeći. »Mudrija taktika«, na koju obično misle oni koji veruju da je »Solidarnost« napravila taktičke greške, odnosi se na potrebu saradnje s partijom i državom, što Bujak ne prihvata kao mogućnost, budući da bi u tom slučaju »Solidarnost« bila samo dodatak totalitarnom režimu, stvarajući privid demokratije (Videti Z. Bujak, »La résistance se développe«, u L'Alternative, no. 15 mars-avril 1982, str. 47).

S druge strane, sve akcije posle vojnog udara, koje bi »Solidarnost« prisilile na metode nasilne borbe i gerilsko ratovanje, kvalitativno bi izmenile suštinu tog pokreta i lišile ga njegove najveće snage — njegove autentične demokratske osnove¹¹. Svest o tome da ilegalni pokret nameće uslove konspirativnosti te nužno dovodi do nedemokratske komunikacije, bila je prisutna već u začecima pokreta, sa stvaranjem KOR-a, koji je delovao kao javni zastupnik prava radništva i seljaštva. Iako u uslovima »realnog socijalizma« zahtev za javnošću rada nezavisnih organizacija može izgledati utopijski, on se zasniva ne samo na odbrani principa demokratskog delovanja, već i na proceni realnosti, jer se upravo u datim uslovima mora insistirati na zakonitosti i poštovanju prava što ih propisuju i ustavi istočnovevropskih zemalja. I baš zahvaljujući tome što je »Solidarnost« bio ilegalan pokret nije ga lako bilo optuživati za disidenstvo i iskoreniti iz društvenog tkiva iz kojeg je izrastao.

Namera mi, međutim, nije da procenjujem valjanost ili pogrešnost taktike pokreta »Solidarnost«, ni da se bavim prognozama o budućnosti pokreta, jer smatram da su za to najpozvaniji sami učesnici pokreta. Moja osnovna motivacija je da pokušam formulisati istorijske pouke na osnovu iskustva poljskog socijalnog pokreta 1980—1981. godine jer smatram da se na tom iskustvu može mnogo naučiti u pogledu strategije za izmenu savremenog sveta u pravcu njegove humanizacije¹².

2.

Kao što je Marx s dužnom pažnjom proučio iskustva Pariske komune, i uvidevši njen istorijski značaj u svome vremenu, usvojio njene tekovine, bez obzira što nisu bile inspirisane duhom marksizma, već su proizlazile iz drugih socijalističkih tradicija, mislim da treba na isti način postupiti prema socijalnom pokretu u Poljskoj 1980—1981. godine, da bismo utvrdili šta donosi novo za period u kojem živimo.

Bitna su, čini se, dva momenta koja označavaju kraj jedne epohe i početak nove, sugerirajući novi horizont promišljanja o mogućnostima razvoja kvalitativno novih oblika društvenog organizovanja na osnovama dublje shvaćene ekonomske, političke i kulturne demokratije. Poljski pokret »Solidarnost«, iako nastao u specifičnim uslovima, nosi poruke koje mogu biti od opštijeg značaja za socijalne pokrete koji nastoje da pronađu izlaz iz stupica što ih modernom čoveku postavlja kako kapitalizam tako i »realni socijalizam«.

11) Da je takvo rezonovanje osnovano pokazuju stavovi pokreta »Solidarnost«, koji počinje ponovo da se konstituiše nakon prvog šoka posle vojnog udara. Poruke koje se saopštavaju poljskom narodu preko letaka, upućuju na taktiku pasivnog otpora, nasuprot nasilnom otporu i terorizmu (videti: »Solidarité sous l'éat de guerre« — un tact de Solidarité deffusé à Varsovie, L'Alternative no. 15, str. 46). A. Bujak, u pomenutom intervjuu upozorava da treba izbeći terorizam, koji bi mogao dovesti do još tragičnijih posledica. Drugim rečima, »Solidarnost« nastoji, da i u novim teškim okolnostima, kada je oterana u ilegalnost, usaglasi svoju taktiku sa strategijom, formulišući je u kontekstu nove situacije kao jednu etapu borbe za nacionalno i društveno oslobođenje, da ne bi sebi presekla put za obnovu legalne delatnosti u sledećoj fazi.

12) U pogledu iscrpne analize istorijskog razvoja poljskog iskustva i njegovih determinanti što izvire iz poljske kulturne tradicije i socijalne istorije, upućujem na članak Z. Vidakovića, »Križa etatiističkog oblika ranog socijalizma«, deo: »Slučaj Poljske: šta je specifično, a šta opšte za rani socijalizam«, Treći program br. 50, III—1981. Videti takode: A. Arato, »Civil Society against the State: Poland 1980—81«, Telos no. 47, 1981, kao i »Empire vs. Civil Society: Poland 1981—82«, Telos no. 50, 1981—82.

Te poruke se odnose na strategiju revolucionarnih pokreta, ukazujući na to da je era čisto proleterskih pokreta završena i da moderni pokret za reorganizovanje društva mora biti **socijalni pokret** u punom smislu; kao i da je period klasičnih revolucija, tipa francuske i oktobarske revolucije prošao, a budući da talas svetske revolucije ne zapljuskuje naše obale, moderni socijalni pokreti moraju izgraditi novu strategiju dugotrajnih evolutivnih društvenih promena, ali pod pretpostavkom da se preispita i sam pojam društvene reforme, čemu su Poljaci takođe dali svoj doprinos.

Za razliku od strategije evrokomunizma, koja se kreće u okvirima koncepta zapadne demokratije i parlamentarizma, poljski socijalni pokret je otvorio nove perspektive u sledećim tačkama: »Solidarnost« obeležava novu epohu zato što je to prvi uspeo pokušaj (o uspehu se s pravom može govoriti bez obzira na nasilni prekid, u svetlosti značajnih rezultata koje je taj pokret postigao za 15 meseci svoga delovanja) prevazilaženja usko političkog pokreta, konstituišući se kao široki socijalni pokret, kao pokret doista **slobodnih asocijacija** svih slojeva društva, koji se inspiriše dubljim socijalnim i kulturnim ciljevima — reorganizacije celokupnog društvenog ustrojstva i društvenih odnosa, putem stvaranja originalnih, alternativnih formi organizovanja i komunikacija, što prevazilazi zahteve za promenom samo ekonomske ili političke strukture, tj. odnosa moći.

Iz tih razloga »novi evolucionizam« ne treba shvatiti samo kao iznuđenu taktiku (u datim okolnostima sovjetskog okruženja), već se može posmatrati i kao opštiji referentni okvir, kao nova strategija društvene promene u modernim društvima, gde je sve izrazitija sprega države i vladajuće klase u žilavoj borbi za očuvanje postojećih poredaka, s tendencijom uplitanja velikih sila u nasilno održanje odnosa snaga (kapitalizam — »realni socijalizam«). Ali novi evolucionizam ne znači samo dugotrajno postepeno pripremanje uslova za radikalniju društvenu promenu već i novo shvatanje evolutivne promene i njenog opsega, što ukazuje na potrebu da se nanovo promisli o odnosu evolutivnih i revolucionarnih procesa.

Ono što je originalno u poljskom socijalnom pokretu 1980—1981. godine jeste činjenica da se karakter pokreta »Solidarnost« bitno razlikuje od svih dosadašnjih radničkih i socijalnih pokreta, pre svega, u tome što to nije usko klasno orijentisani pokret. On prevazilazi ograničenosti klasičnog pokreta proletarijata — kako u smislu ouvrierizma i sektaškog odnosa prema seljaštvu, tako i u smislu klasno ograničenih ciljeva proleterske revolucije (uspostavljanje diktature proletarijata). Iako je »Solidarnost« pravi radnički pokret, jer ga inicira radništvo i u njemu čini većinu, on okuplja sve slojeve društva, što se dešava prvi put u istoriji. Stoga o »Solidarnosti« ne možemo govoriti kao o klasnom pokretu, budući da on ne izražava posebni interes ni jedne društvene klase, niti teži uspostavljanju dominacije jedne klase nad celinom društva.

Može se reći, da je u pokretu »Solidarnost« radnička klasa došla do samosvesti o **emancipatorskim ciljevima** radničkog pokreta. I upravo ta obnova emancipatorskih težnji morala je voditi k prevazilaženju klasnih ograničenosti dosadašnjih radničkih pokreta. Jer se u dosadašnjoj istoriji pokazalo kao iluzija da klasa, rukovođena posebnim interesima, može ostva-

riti svoju emancipatorsku ulogu (čak i kada su to interesi proletarijata, ako su shvaćeni kao ograničen klasni interes, nužno se ostaje u konceptualnom okviru hegemonije, što je nespojivo sa stajalištem emancipacije). Poljsko radništvo i inteligencija shvatili su da oslobođenje društva može biti samo **delo celine društva**, tj. da je oslobađanje kreativnog potencijala društva i svakog pojedinca sine qua non modernog socijalnog pokreta koji se inspiše idejama istinske emancipacije.

Stoga je poljski pokret »Solidarnost« povezao dva fundamentalna principa, koja su nedostajala u dosadašnjim revolucionarnim pokretima: princip **samo-organizacije društva** i **samo-određenja individua**. Prevedeno na jezik praktične akcije to je značilo: da pokret nastaje u bazi, odozdo, spontano, te da se mora artikulirati u takvoj organizaciji koja neprestano potpomaže inicijativu i kreativnost svojih članova, podstičući ih da budu aktivni učesnici u svim fazama realizacije projekta za društvenu reformu: od formulisanja ciljeva i »opšte volje«, preko odlučivanja o putovima i sredstvima za njihovo ostvarenje do praktičnog izvršenja preuzetih zadataka. Klasičnu dilemu anarhizma: između spontanosti i organizacije, »Solidarnost« je pokušala da reši stvaranjem optimalno fleksibilne organizacije, koja se zasniva na pluralističkim principima, poštujući »različitost volja« koje se ne mogu uniformisati (jer se »društveni interes« ne shvata kao jedan dominantni posebni interes, već kao opšti izraz onog što je zajedničko u različitosti težnji i potreba svih slojeva društva)¹³.

Ono što je, takođe, novo jeste prevazilaženje klasičnog koncepta političkog pluralizma koji završava zahtevom za višepartijskim sistemom. Sam pokret »Solidarnost« se ne konstituiše kao politički pokret (kao »politička opozicija« vladajućoj partiji). Ali deklarisanje pokreta kao nepolitičkog ne znači apolitičnost (ako politiku shvatimo u širem smislu, kao zainteresovanost za sudbinu društva); niti je to bila samo čista taktika iznuđena u datim uslovima. Takvo koncipiranje pokreta, koji se negativno određuje prema usko političkom delovanju, suštinski je izraz samog karaktera pokreta »Solidarnost«. Parola: »politika je posao političara«, nastala u uslovima kada je shvaćeno da je iluzorno zahtevati deprofesionalizaciju politike (posebno je pitanje, da li je to danas iluzorno samo u istočnoevropskim zemljama?) — piše Z. Bauman, ukazivala je na drugi put. Stoga pokret određuje kao svoj cilj: oslobađanje društvenog života od politike, tj. ukidanje redukcije celokupnog društvenog i kulturnog života na politiku, umesto da se vodi borba za reformisanje »političke igre«. Poljaci su shvatili da se bitka za reorganizaciju društva mora voditi na širem terenu, a ne na usko političkom, jer prihvatanje da se »suoči s partijom na njenom sopstvenom političkom terenu, značilo bi izgublenu bitku« (Bauman, Isto, str. 52). Stoga se težište prebacuje na borbu za ostvarenje legitimnosti nezavisnih nepolitičkih organizacija, uključujući i stvaranje novog nepolitičkog jezika. Međutim,

13) Međutim, ne može se reći da je pokret »Solidarnost« prevazišao tu dilemu, možda najviše zahvaljujući okolnostima u kojima je delovao, pod stalnim spoljašnjim i unutrašnjim pritiscima. Iz razgovora s članovima »Solidarnosti«, kao i iz lista »Solidarnosc« saznala sam da su oni svesni te dileme, priznajući da nisu uspeali da reše problem: kako artikulirati pluralitet volja a da se ne padne u zamke nove ideologije, i kako očuvati spontanost a istovremeno obezbediti da organizacija funkcioniše, naročito u tako složenim uslovima, odnosno, kako izbeći birokratizaciju organizacije. Sve te nedoumice izrazio je Michnik sažeto rečima: mnogo lakše postićemo jedinstvo kao »pokret društva protiv države« nego u artikulisanju zajedničkih ciljeva, gde je mnogo teže usaglasiti pluralitet težnji i potreba.

zaključak koji se obično iz toga izvodi, da to označava težnju da se osvoji teritorija civilnog društva (Bauman dodaje da je novina u tome što tu težnju inspirišu radnici), čini se da ne doseže do dubine promena što je unose Poljaci u iskustvo revolucionarnih pokreta. Naime, mislim da se težnjom za odvajanjem civilnog društva od države (što podrazumeva oslobađanje sfere građanskih prava i političkih sloboda), ne može bez ostatka objasniti pokret »Solidarnost«, jer on je i nešto više: to je začetak ostvarenja ideje samoodređenja društva, što prevazilazi granice civilnog društva, koje je omeđeno okvirima institucionalne demokratije.

U tome je suština novog poimanja pluralizma, što se povezuje s pravom svih društvenih grupa i pojedinaca da učestvuju u rekonstrukciji i samoorganizaciji društva na različitim nivoima: od kontrole politike i upravljanja preduzećima do stvaranja kulturne politike, putem slobodnih i nezavisnih udruženja i organizacija. To je doista praktikovanje ideje o oslobođenom društvu od dominacije države. Ali se u stvarnosti poljskog društva ona morala realistično formulirati, kao »dve linije komunikacija«, izbegavajući zahteve koji bi otvoreno politički konfrontirali društvo i državu (nominalno prihvatanje rukovodeće uloge partije i nepostavljanje zahteva za ukidanjem cenzure). Međutim, u tim specifičnim okolnostima rađa se i nova ideja o drugačijoj celishodnosti pokreta i o potrebi njegovog usmeravanja u novom pravcu: u pravcu potiskivanja države, nasuprot ideji o ukidanju države putem zamene starog oblika vlasti novim, na šta se svodila ne samo staljinistička, već i boljševička ideja o »ukidanju države«. Naime, nova se strategija sastoji u tome, da se putem stvaranja alternativnih institucija i oblika života razorno deluje na postojeći sistem dominacije, razotkrivajući nelegitimnost postojeće strukture moći. Drugim rečima, praktično obezvređivati totalitarnu moć formalnog aparata vlasti širenjem vlastitog uticaja na društvena zbivanja. Na taj način, u praksi svakodnevnog života, monopol vlasti prestaje biti monopol, a demistifikujući izjednačavanje države s društvom otvaraju se realne mogućnosti za oslobađanje društva za samoorganizaciju. Time se menja suštinski sadržaj pojma »političke moći«, koji se ne vezuje isključivo za vlast, već označava širenje »pozitivnih mogućnosti za modeliranje društvenog života«¹⁴. Ali to nije bio samo projekt, već se uveliko i događalo u Poljskoj između avgusta 1980. i decembra 1981. godine. Mislim da je domet postignutih promena bio odlučujući razlog koji je doveo do vojnog udara, a ne taktičke greške »Solidarnosti«, kako su skloni da objasne i neki spoljni simpatizeri poljskog pokreta.

Nedostaju termini kada se pokušava da objasni novina poljskog iskustva 1980—1981. jer dokle god se krećemo u okvirima starog konceptualnog aparata smeštamo poljske događaje u prošlost, a oni su, čini se, mnogo više okrenuti u budućnost. Stoga i kada kažemo da je to bio do sada nepraktikovani spoj ekonomske (industrijske) i političke demokratije, nismo izrazili u potpunosti suštinu onog što su Poljaci nazvali »pokret za društvenu obnovu« ili za »samoorganizaciju društva«. Bit tako shvaćene obnove društva sažeto je izrazio Jacek Kurón, naglasivši da ona vodi takvom samoorganizovanju društva koje je nezavisno od moći države i koje ne traži dozvolu ni

14) O tome piše A. Smólar, predstavnik KOR-a u Francuskoj, u L'Alternative, no. 15, str. 29.

autorizaciju od države (što je bila ograničenost drugih revolucionarnih pokreta u Istočnoj Evropi), te je u tom smislu to bila prava revolucija¹⁵.

Ovde dolazimo na pitanje, stalno isticano u »Solidarnosti«, o nužnosti stvaranja novog jezika, »jezika istine« (Michnik), koji se ne služi fikcijama i nije u funkciji mistifikacije stvarnosti; jezika koji bi omogućio »redefiniciju socijalne akcije« (Bauman), konstruišući takav rečnik koji dozvoljava artikulaciju društvenih problema koji su nabijeni ideološkom konotacijom budući da su zarobljeni postojećom strukturom političke moći.

Pojave i odnosi moraju se ponovo imenovati, ističe Michnik. Neke reči su izgubile svako značenje usled manipulacije. U to se ubrajaju i termini: socijalizam, marksizam, a i samoupravljanje, kada se upotrebljava u različitim značenjima može da postane sredstvo manipulacije. Otpor koji izazivaju ti termini, zbog zloupotrebe ili ispraznosti, zahteva stvaranje novog konceptualnog aparata, jer se diskusije o tome šta je socijalizam i marksizam završavaju kao »spor o pitanju gde završava ortodoksija, a gde počinje jeres« (iz intervjua s Michnikom). Da bi se to izbeglo, pokret se definiše pozivanjem na neke trajne vrednosti ukorenjene u nacionalnu tradiciju, a koje izražavaju i opštije emancipatorske težnje¹⁶. I sam Michnik, na drugom mestu, upotrebljava termin »demokratski socijalizam« kao sinonim za »realnu zajednicu slobodnih ljudi«¹⁷.

Doista je teško poznatim terminima definisati pokret »Solidarnost«, koji nije ni sindikat u klasičnom smislu, ni politička partija, ne teži da realizuje doktrinarni socijalizam, ali ni da restaurira kapitalizam. Međutim, njegove duboko ljudske aspiracije i ne samo deklarisanje već i praktikovanje istinske demokratije, obeležavaju pojavu jednog novog pokreta za reorganizaciju društva kao humane ljudske zajednice u kojoj se ostvaruje suverenitet naroda i autentično društveno biće.

Da li su takve težnje spojive s pokretom koji se opredelio za društvene reforme unutar »realnog socijalizma«? Da bi se na to pitanje odgovorilo, potrebno je razmotriti novo značenje koncepta »društvene reforme« (ili »obnove«) što ga uvodi taj pokret. Taj novi smisao se može razumeti samo u okviru pojma »alternativnog društva« koji označava stvaranje čitave mreže novih nezavisnih institucija izvan okvira postojećeg sistema, što se ne može svesti na prosto reformisanje datog poretka ili na demokratizaciju države. Reformisanje u tom kontekstu označava reorganizovanje društva i otvaranje novih prostora za slobodno delovanje društveno-organizovanih snaga, a ne puko ostajanje u granicama datog i usavršavanja postojećih institucija¹⁸.

15) J. Kurón, u *La Pologne: une société en dissidence*, str. 17.

16) U tom kontekstu treba istaći specifičnu ulogu crkve u poljskom socijalnom pokretu, o čemu neće biti posebno reči, budući da to nije u direktnoj vezi s pitanjima kojima se bavim u članku. Iako se može govoriti o višedimenzionalnoj ulozi crkve u poljskom društvu, crkva je odigrala značajnu ulogu u nastajanju pokreta »Solidarnost«, pre svega, kao čuvar trajnih nacionalnih i ljudskih vrednosti, o čemu treba videti inspirativnu ispovest Anne Chemielevske, »Lettre aux amis«, u *La Pologne*, gde se ukazuje na liberterške korene u hrišćanstvu. Međutim, mora se videti i druga strana medalje, naime, autoritarnost crkve kao institucije i mogućnost sukoba s crkvenim konzervativizmom, na šta su mi ukazivali članovi »Solidarnosti« s kojima sam imala prilike da razgovaram. O tome je pisao i Adam Michnik.

17) A. Michnik, »Une stratégie pour l'opposition polonaise«, u *La Pologne*, str. 111.

18) Mislim da se možemo složiti s Enrikom Berlinguerom da su istočnoevropska društva nesposobna za ovaj drugi vid reformisanja, ali nisam sigurna da se potencijal, ispoljen u manjem ili većem intenzitetu u svim istočnoevropskim zemljama, u smislu stvaranja pluraliteta alternativnih organizacija i institucija, može tako lako otpisati.

Možda se slabost »Solidarnosti« ispoljila u tome što je pokret jednostrano insistirao na tom drugom aspektu reforme, propuštajući da energičnije postavi zahteve i za reformisanjem postojećeg aparata vlasti u situaciji koja nužno nameće »koegzistenciju države i društva«. Sigurno je, da se bez otvaranja procesa za stvaranje »alternativnog društva« državna i partijska birokratija u istočnoevropskim zemljama neće moći prisiliti na neophodne promene. Iako upravo taj projekt izgleda nestvaran, on je realističniji od reformi odozgo, budući da će postojeći sistem dominacije pristati da prihvati određene nužne promene samo ako na to bude spolja, tj. izvan oficijelnih struktura, prinuđen. Stoga smatram da je i taktika »institucionalizacije kompromisa i dijaloga«, koja je uvedena u Gdanjsku avgusta 1980. godine najverovatniji izlaz iz postojeće krize »realnog socijalizma«, koji se ne može održavati na bajonetima, jer kao što iz zatočeništva poručuje Michnik:

»Bajonetima se može sejati strah, terorirati, voditi pobedonosne bitke protiv nenaoružanog naroda. Ali na bajonetima se teško može sedeti. I bajonetom se ne mogu iz sećanja ljudi izbrisati 15 meseci slobode« (Isto, »Književna reč« br. 186—7).

Bajoneti mogu, dakle, samo da intenziviraju otpor i da parališu funkcionisanje društva (kao što pokazuje četvoromesečno iskustvo vojne diktature)¹⁹, te samo prividno da konsoliduju vlast birokratije. Kada se tome doda gubljenje ideološkog oslonca (pokazuje se da je na delu sve razornija demistifikacija zvanične ideologije u istočnoevropskim društvima), izgleda da vladajućoj birokratiji ne ostaje ništa drugo nego da kompromisima spasava svoj ugroženi položaj ili da se otvoreno legitimise kao kontrarevolucija i diktatura. To drugo je, takođe, ravno krahu s obzirom na ideološku prirodu legitimnosti tih sistema (pozivanje na radničku klasu i ciljeve socijalizma).

Zato smatram da je dalekovid zaključak Mlynar²⁰, izrečen samo dva meseca pre vojnog udara, da će i tragičan ishod poljskog pokreta odigrati značajnu ulogu, pokazujući da je stabilnost sovjetskog tipa društva relativna ako se mora braniti otvorenom primenom sile.

3.

U pokušaju rekapitulacije onog što je socijalni pokret u Poljskoj 1980—1981. godine razradio u pogledu starih koncepcija i uneo novog u poimanje mogućnosti i karaktera socijalnog pokreta našeg vremena, može se istaći sledeće:

1. Demistifikovanje iluzije o mogućnosti reformi odozgo i rekonstrukcije »realnog socijalizma« iznutra, suprotstavljajući tome novu strategiju refor-

19) Iz informativnih biltena »Solidarnosti«, koji se ilegalno štampaju i rasturaju u Poljskoj, vidi se da taktika pasivnog otpora parališe funkcionisanje poljske privrede i društva, što potvrđuje da vojni udar, suprotno intencijama, nema izgleda da dovede do »normalizacije«, koja podrazumeva vraćanje na stanje pre avgusta 1980. godine.

20) Z. Mlynár, »The 1968« »Prague Spring« and the Contemporary Crisis of the Soviet-Type Political System«, saopštenje na seminaru u Parizu 23—24. oktobar 1981.

misanja društva, koja se ne upravlja na usavršavanje postojećih institucija već na stvaranje »alternativnog društva«, što je smisao pokreta za »samorganizaciju društva«.

2. Rušenje mita o hegemoniji jedne klase (klasni koncept proleterskog pokreta) kao mogućeg puta emancipacije, i nasuprot tome, stvaranje masovnog socijalnog pokreta kao jedinog autentičnog subjekta društvene rekonstrukcije.

3. Odbacivanje elitističkog koncepta pokreta, koji ne premošćuje deobu između »mase« i »vođa«, već je apsolutizuje, zamenjujući ga neavangardističkim konceptom masovne organizacije slobodnih subjekata, koji u praksi pokreta povezuju misao i akciju.

4. Napuštanje koncepta političke revolucije kao jednostranog projekta koji samo reprodukuje novi sistem dominacije, i umesto toga, angažovanje za projekt društvene i kulturne rekonstrukcije u svim sferama javnog života, pri čemu proces kulturne obnove igra značajnu ulogu. Drugim rečima, težište se stavlja na revolucionarnu promenu oblika života, umesto puke promene vlasti.

5. Odbacivanje principa »cilj opravdava sredstva« i shvatanje da sredstva moraju biti usaglašena s ciljevima, odnosno, prihvatanje stajališta da se humani i demokratski ciljevi ne mogu postići nehumanim i nedemokratskim sredstvima. Odakle proizlazi principijelna promena taktike revolucionarnog pokreta: opredelenje za legalno delovanje koje omogućuje javnost i demokratsku komunikaciju, a protiv nasilja i militarizacije pokreta.

6. Sve to se povezuje u jednu novu strategiju dugotrajnih evolutivnih promena (»novi evolucionizam«) koje podrazumevaju radikalnu rekonstrukciju društvenog totaliteta, što je izraženo konceptom »alternativnog društva«. Iz te perspektive gledano, rađa se nova vizija društvenog preporoda, koja prevazilazi horizonte kako građanskog društva tako i »realnog socijalizma«.

Naivno bi bilo verovati da je »Solidarnost« za tako kratko vreme uspela da reši sve teškoće i dileme s kojima su se suočavali svi dosadašnji masovni pokreti. Ne sme se prevideti da se i poljski socijalni pokret suočio s krupnim problemima koji su proizlazili delom iz protivrečnosti poljskog društva, a delom iz unutrašnjih protivrečnosti pokreta²¹.

Međutim, ono što je moglo da impresionira u poljskom pokretu jeste misaoni i praktični angažman njegovih učesnika u stvaranju socijalnog pokreta novog tipa i na novim osnovama. U tom se pogledu angažman radnika nije mnogo razlikovao od angažmana profesora ili studenta, jer su svi oni povezivali svoje učešće u akciji s razmišljanjem o sopstvenim motivima i ciljevima pokreta, što je nov kvalitet pokreta, pogotovo ako se uzme u obzir njegova masovnost.

21) U listu »Solidarnosc« mogle su se pročitati kritike koje su ukazivale na tendenciju birokratizacije u pokretu, mogao se uočiti raskorak između proklamovanog pluralizma i ispoljavanja netolerancije prema nekim shvatanjima i idejama, prema kojima se zauzima a priori odbojan stav. To je slučaj i sa stavom prema marksizmu, koji se poistovećuje s oficijelnom ideologijom staljinizma i kao takav izaziva netrpeljivost. Ali su članovi »Solidarnosti« isticali u razgovoru da će morati da se uče toleranciji i poštovanju principa pluralizma.

Iz svih navedenih razloga, ne gubeći iz vida ni potrebu kritičke analize poljskog iskustva, smatram da se na događaje u Poljskoj 1980—1981. godine ne može gledati kao na jednu epizodu koja se završila vojnim udarom. Suprotno tome, sklona sam da verujem da su s nastankom »Solidarnosti« pruženi uvidi u nove perspektive za istinsku emancipaciju društva od svih oblika dominacije države, u vidu projekta za »alternativno društvo«, koji nadilazi sve dosadašnje kako reformističke tako i revolucionarne projekte.

Zagorka Golubović

**Historical lessons of social movement in Poland
1980—1981**

S U M M A R Y

The author's intention is not to evaluate merits and demerits of Solidarity movement in Poland, for as he believes it is to the participants themselves to do this; rather, the author attempts at formulating certain historical lessons on the basis of these experiences with regard to modern social movements and their strategies. In summarizing these historical lessons, the author makes the following points: 1. a demistification of the illusion on possible reforms from above while reconstructing the »really existing socialism« from within, by oposing a new strategy of an »alternative society«, or »society's self-organization«; 2. a demolition of the myth on one class hegemony (dictatorship of proletariat) as a possible road to emancipation, counterposing a request for the formation of a mass social movement as a »historical subject« of society's reconstruction; 3. an elitist concept of the workers' movement is contested and a massive organization of emancipated subjects created instead; 4. the one-sided concept of political revolution is given up and replaced by a broader concept of social and cultural revolution, i. e. the focus is shifted from changing primarily the power structure, to the deep changes of the entire way of life and communications; 5. the changing tactics, which results from a new strategy called »new evolutionism«, orients the movement to the legal action based on democratic communications as against violence and militarization of the movement. Viewed from this perspective, Polish social movement opened new horizon for social renaissance transcending the boundaries of both bourgeois reformism, and revolutionary movements so far oriented to merely political revolutions.